

Михайло Гугор

Євреї Львова і жах Голокосту

Національний історико-меморіальний заповідник «БабинЯр»

Київ-2023

Передмова

Історія євреїв у Львові сягає вглиб майже тисячі років. На нинішніх західноукраїнських землях (колишня Червона Русь) єврейські купці, звані

Войцех Герсон. Прийняття євреїв. Казимир Великий і євреї

раданітами, з'явилися вже у X столітті. На їхньому торговельному шляху, що вів із заходу на схід і зі сходу на захід, стояли руські городи Перемишль (перша згадка про це місто походить із 981 року), Белз (з 1030 р.), Буськ (з 1087 р.) і поселення, що стало зародком Львова. Середньовічний історик Бартломей Зіморович, пишучи про жителів Львова давньоруських часів, згадує

також євреїв: «У передмістях жили русини, вірмени і жида. Мали вони свої святині, бо оселилися тут їх предки...»¹. Отже, євреї жили на тих землях ще перед правлінням галицького князя Лева (1293–1301 рр.). Ця громада зросла кількісно за часів Казимира Великого. Король дозволив євреям селитися на польській землі², взяв їх під державну опіку і надав їм громадянські права³.

Записки про львівських євреїв є в гродських і земських актах 1356 р., коли Львів отримав магдебурзьке право від Казимира Великого⁴. Відтоді місто розвивалося значно жвавіше й невдовзі стало великим торговим і ремісничим центром. У цей процес євреї вклали свій важливу внесок.

Від XVI до XX століття Львів був одним із осередків європейської науки і культури. Окрім поляків, тут жили й працювали видатні люди єврейського походження – філософи, талмудисти, історики, письменники, поети, публіцисти, правники, математики, медики і фармацевти, астрономи й митці. Століттями вони несли славу свого роду, міста і держави. Крах цієї спільноти настав через вибух Другої світової війни та німецьку окупацію.

¹ Zimorowicz, Pisma z dziejów Lwowa. – Львів, 1899, стор. 17.

² З XIII століття в Західній Європі тривали утиски євреїв. 1290 року їх вигнали з Англії, 1306-го – з Франції, а 1492-го – з Іспанії. У XIV ст. почали гнобити євреїв і в німецькій імперії. Найбільший наплив євреїв до Польщі припав на половину XIV ст.

³ Казимир Великий визнав євреїв «слугами скарбниці» й 1334 року поширив на всіх громадян т. зв. Каліський статут, який у 1264 році видав великопольський князь Болеслав Побожний. Дальші привілеї для євреїв ухвалено в 1354 і 1367 роках. Див.: Z. Kaczmarczyk, Polska czasów Kazimierza Wielkiego. – Краків, 1964; J. Wyrozumski, Kazimierz Wielki. – Вроцлав, 1982; J. Kurtyka, Odrodzone królestwo: monarchia Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego w świetle nowszych badań. – Краків, 2001.

⁴ Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie w skutek fundacyi śp. Aleksandra hr. Stadnickiego / Wydane staraniem Galicyjskiego Wydziału Krajowego, t. 4, poz. 5.

Євреї Львова і жах Голокосту

Євреї відомі у Львові з 1352 року, коли вони оселилися біля підніжжя гори Високий Замок і утворили передмістя (що в майбутньому розрослося і отримало назву Краківського передмістя). У другій половині XIV століття окрема громада утворилася в самому місті, всередині міських стін. Перша згадка про львівську міську громаду належить до 1387 році.

Міські євреї мали право жити лише в межах свого кварталу. Гетто мало дві основні вулиці: частина сучасних вулиць Івана Федорова і Староєврейської. Зі східного боку його кордоном була стіна міського арсеналу, з південної – міська стіна. Західний кордон утворювався стіною, що захищала квартал від вулиці Шкоцької (нині Сербська). З півночі єврейські будинки прилягали до задніх частин будинків на вулиці Руській. На ніч Єврейська брама закривалася з боку міста і зсередини.

В 1550 році в єврейському кварталі проживало 352 людини, в ній були окрема синагога, інші релігійні і громадські установи. Загальним у міській та передміській громаді був цвинтар.

Давній єврейський цвинтар⁵

Давній єврейський цвинтар розміщувався в межах сучасних вул. Раппапорта, Клепарівської, Броварної та Базарної на місці сучасного ринку “Краківський”. Це був один із найдавніших єврейських цвинтарів у Європі. Сьогодні не існує.

Перша згадка про давній єврейський цвинтар у Львові в міських актах датується 27 травня 1414 року. У книзі міських рахунків з 1480 р. є запис, який також свідчить про існування єврейського кладовища. Ділянку на цвинтар виділили євреям на тривале користування на т.зв. обшарах (грунтах, що оточували місто довкола і належали місту), які надав місту привілей короля Владислава Ягайла (*Władysław Jagiełło*) від 18 вересня 1415 року.

Після неодноразових купівель приватних ділянок територія кладовища у XVII ст. досягла розмірів, які обмежуються вул. Я. Раппапорта, Базарною, Броварною та Клепарівською. Його кордони збігаються з територією кладовища, окресленою на давньому плані міста Львова, який виконав Жан дю Дефіє (Du Desfilles) у 1766 р. Тоді межі цвинтаря отримують постійний характер, який майже не змінюється до Другої світової війни. На плані 1766 р. на території кладовища видно також обриси плану старої цвинтарної синагоги “Бет Алмін Яшан” (Beth Almin Jaschan). Давній цвинтар довгі роки залишався спільним для обох єврейських общин Львова: передміської, заснованої ще в княжі часи, і міської, закладеної після розбудови міста за магдебурзьким правом.

⁵Центральний державний історичний архів України у Львові (ЦДІАЛ) 129/3/268:1; ЦДІАЛ 701/1/373; ЦДІАЛ 701/3/1279; ЦДІАЛ 742/1/980:8; М. Bałaban, *Dzielnica żydowska. Jej dzieje i zabytki* (Lwów: nakładem Towarzystwa Miłośników Przeszłości Lwowa, 1909), 78; М. Bałaban, *Zabytki historyczne żydów w Polsce* (Warszawa, 1929), 119; М. Bałaban, *Zapomniane zabytki*, Sztuka, 1911, S. 4-5.

Давній єврейський цвинтар, 1910-1912 рр.
(Колекція Ігоря Котлобулатова)

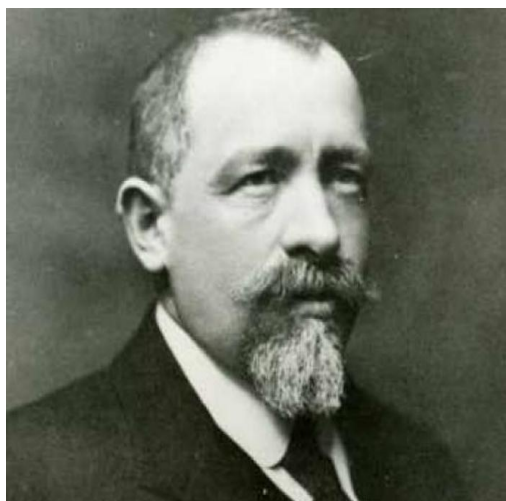
22 серпня 1855 року цвинтар було офіційно закрито. Того ж року, за архівними даними, під час епідемії холери тут спочило багато євреїв. Закрите кладовище почало занепадати. Його знищений вигляд так описує в своїй праці про цвинтар Маєр Балабан (Bałaban): "...час зробив своє, невідновлені пам'ятники грозять завалом. Стежки такі тісні, що з трудом можна протиснутися, а дерева і кущі в'яжуться внизу в один густий недоступний ліс...". Ще у XVIII ст. густі крони дерев на єврейському цвинтарі утворювали влітку великий балдахін. Взимку 1914–1915 рр. під час російської окупації вікові дерева зрубали для опалення будинків.

У 1920-х рр. львівський рабин др. Леві Фройнд (Freund) з арх. Юзефом Авіном (Awin) заснували при Львівській єврейській громаді "Кураторію опіки над єврейськими пам'ятками". Єврейський цвинтар знову отримав статус пам'ятки, який ще на поч. XX ст. надала йому австрійська влада. У 1928 р. і 1931 р. тут проводяться відновлювальні роботи, зокрема реставрація передпоховальної каплиці Бет Тахара, цвинтарної синагоги "Бет Алмін Яшан" та багатьох нагробних пам'ятників. Після розчищення і консервації каменю тут встановили 532 нагробки на бетонних фундаментах.

Сьогодні старий єврейський цвинтар не існує. Згідно з оцінкою фахівців, протягом більше 500 років на його території, що займає близько 3 га, поховано 25-30 тис. осіб.

Цвинтар знищили спочатку німецькі окупанти, а пізніше радянська влада. Як історико-культурна пам'ятка цвинтар проіснував під опікою єврейської громади до 1942 р. Під час німецької окупації тут знову почалися

несанкціоновані поховання осіб, які померли від інфекційних хвороб. Ці останки не піддавали кремації, точне місце захоронення не фіксувалося, тому німецька окупаційна влада не тільки заборонила функціонування кладовища, але й почала його планомірно ліквідувати. У радянський період на місці цвинтаря в 1947 р. влаштовано продовольчий ринок “Центральний”, відомий у Львові як “Краківський” (перенесено з місця, де ринок існував від середньовіччя), а давні нагробні плити використано для мощення вулиць та спорудження підпірних стін. Плитами нагробків з давнього єврейського цвинтаря вимощене також подвір’я тюрми на Лонцького (вул. Бандери, 1).

Маєр Балабан

Сьогодні на частині території давнього єврейського цвинтаря розміщені колишній єврейський шпиталь фундації Мавриція Лазаруса (*Lazarus*) (тепер Третя міська клінічна лікарня, вул. Раппапорта, 8), амбулаторія та шпиталь старців (тепер клінічна лабораторія цієї ж лікарні, вул. Раппапорта, 4 і 6), які були побудовані для потреб єврейської громади. Вхід на кладовище був колись від вул. Шпитальної через подвір’я Похоронного товариства, біля возівні та трупарні (тепер не існують).

Перед Другою світовою війною дирекція старого єврейського цвинтаря

висловила припущення, що найдавніші нагробки розташовані на могилах немовляти Якуба з 1348 р. та Мір’ям (*Mirjam*), дочки Сеула (*Seul*), з 1378 р. Однак, із цим припущенням важко погодитися через те, що відчитати написи на древніх нагробках було дуже складно.

Видатних осіб євреї ховали в самому центрі цвинтаря, що, за словами М. Балабана, становив “єврейський пантеон”. Тут стояли нагробки Нахмана і Мордехая Ісаковичів (*Izaakowicz*) (†1618), Ісаака Нахмановича (*Izak Nachmanowicz*) (†1637), Ізує Фалька (*Izuję Falk*) (†1614), Давида Галеві (*David Halevy*) (†1667), Рози Нахманович (Золота Роза) (*Roza Nachmanowicz, Gildene Rojze*) (†1637), Адель Кікінес з Дрогобича (*Adel Kikines*) (†1710), рабинів братів Хаїма (*Chajm*) та Йони Райзесів (*Jona Reises*) (†1728).

На околиці поховані рабини Леві бен Якуб Кікінес (*Levi ben Jakob Kikines*) (†1503), Хахам Цві Ашкеназі (*Chacham Zwi Ashkenazy*) (†1718), Хаїм Раппапорт (*Chajm Rappaport*) (†1771), Якуб Орнштайн (*Jakob Ornstein*) (†1839), Абрагам Кон (*Kohn*) (†1848).

Біля них був розташований ряд із 129 нагробків з датою 1664 р., що свідчить про велику кількість жертв погрому, який вчинили студенти єзуїтської колегії. Навесні 1914 р. у Львові під керівництвом Самуеля Горовітца (*Horowitz*) створено комітет, який займався відновленням нагробків єврейського кладовища, розкопками на його території та дослідженням епітафій. Комітет доручив цю працю історику Маєру

Балабану⁶, який мав також видати друком опис усіх пам'ятників цвинтаря. Тоді впорядковано значну частину цвинтаря, відкопано багато нагробків, пронумеровано їх, розшифровано близько 1400 епітафій, у тому числі й визначних осіб. Найдавніший зі збережених пам'ятників датувалися 1530 р.

Подвір'я шпиталю, вигляд у бік вул. Клепарівської. Це була територія цвинтаря, 2016 р. Автор світлини Ольга Заречнюк.

6

⁶ М. Балабан (1877-1942) народився у Львові, навчався у Львівському університеті, присвятив себе вивченню місцевих єврейських громад і міських осередків як основ історичної науки про східноєвропейських євреїв. Вивчення суспільної, культурної та політичної історії євреїв у Галичині зіграло визначальну роль у його праці. Його докторська дисертація "Львівські євреї на переломі XVI-XVII сторіч", як і багато його наукових і публіцистичних статей, відкривали єврейське життя Галичини. Саме його бачення єврейської історіографії сформувало покоління єврейських істориків, вихованих в Інституті єврейських студій і Варшавському університеті. Він підготував понад 60 студентів з історії польських євреїв згідно з університетською програмою і власним розумінням. М. Балабан виховав у них дослідницькі навички і педагогічні вміння. Він визначив їхнє сприйняття істориків єврейства у Польщі, коли вони розпочали наукову та громадську діяльність в останньому десятиріччі Другої Речі Посполитої.

Захарій Р. Маєр Балабан – видатний історик польського єврейства // Науковий центр іудаїки та єврейського мистецтва імені Ф.Петрякової. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.jewishheritage.org.ua/ua/5618/maer-balaban-vydatnyj-istoryk-polskogo-evrejstva.html>

Вхід на територію шпиталю, за ним розташовувався цвинтар, 2016 р.
Автор світлини Ольга Заречнюк.

Залишки мацев – надгробних каменів зі зруйнованого цвинтаря, 2016 р.
Автор світлини Ольга Заречнюк.

Синагога

У єврейському кварталі знаходилися: синагога «Золота Роза», Велика міська синагога та талмудична школа Бейт Гамідраш. На жаль, усі ці споруди було зруйновано під час Другої світової війни, лишилася лише стіна від синагоги «Золота Роза».

Синагогу «Золота Роза» у 1592—1596 рр. побудував італійський архітектор Павло Щасливий за участі Амвросія Прихильного і Адама Покори. Заплатив за будівництво багатий львівський купець, банкір і фінансист та, водночас, голова єврейської міської громади Іцак Нахманович. За легендою, назва «Золота Роза» пов'язана із донькою Іцака Нахмановича, котра, для того, аби отримати дозвіл на спорудження храму, погодилася стати дружиною короля. А після того, як дозвіл було отримано — викинулася з вікна. За іншою версією, «Золота Роза» (або «Турей Загав») була присвятою одному з творів Давида бен Шмуел Га-Леві, одного з найвідоміших рабинів Львова. Він часто молився у цій синагозі. "Золота Роза" вважалася однією з найкрасивіших синагог у Європі.

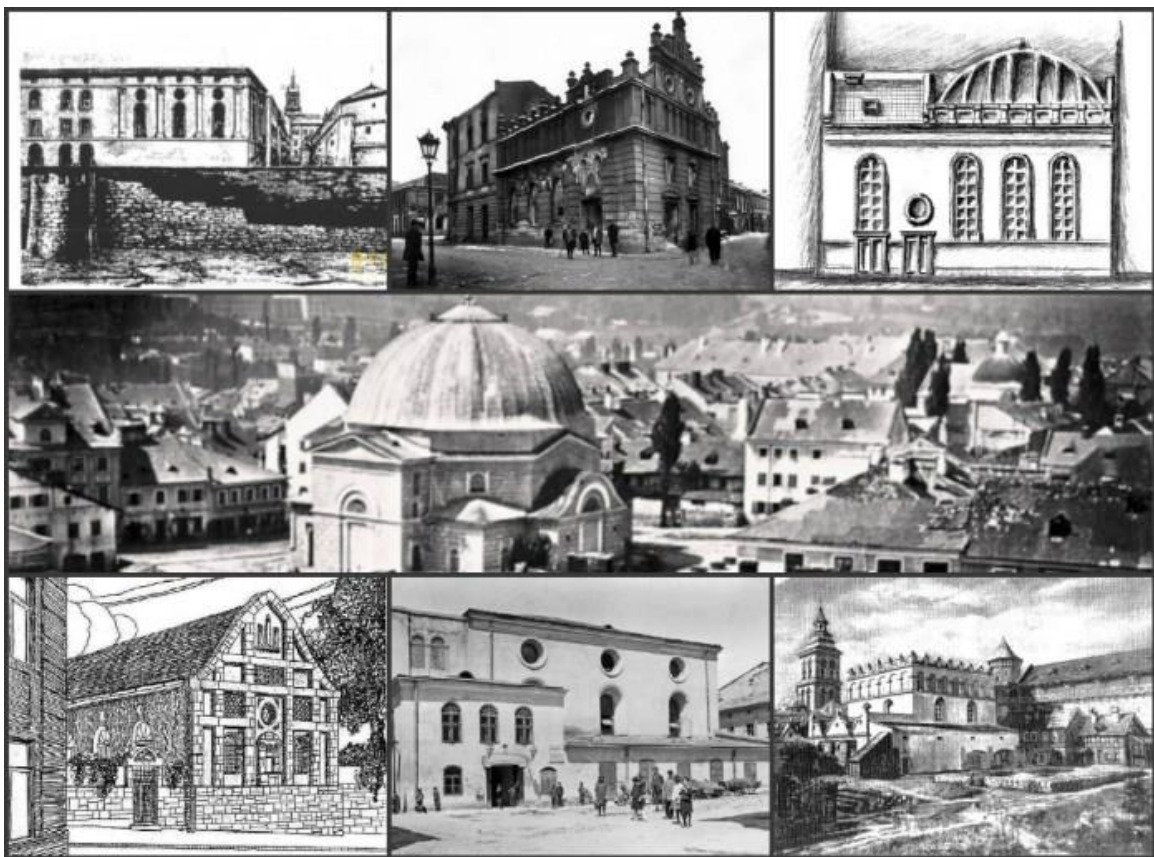
Перша кам'яна споруда Великої міської синагоги була збудована у 1555 році на місці дерев'яної будівлі, відомої з 1320 р., яка загинула від пожежі Львова у 1527 р. У 1797 р. будівлю було розібрано і у 1801 р. — збудовано на її місці просторішу й розкішніше декоровану.

Бейт Гамідраш (івр. будинок мудрості) — приміщення єврейської релігійної школи, яке складалося з бібліотеки талмудичної літератури та навчального залу, а також молитовного залу. Перший Бейт Гамідраш у

середньовічному Львові звели у XVII ст. з дерева. Він стояв між міською синагогою і «Золотою Розою». Але за наказом австрійського уряду школу розібрали і вимурували нову неподалік. У 1870 р. Бейт Гамідраш розбудували: добудували великий клас для навчання, а над молитовним залом — ще один ярус.

Зараз ця історична площа перетворилася на «Простір синагог». Майже за два роки вдалося законсервувати вцілілі залишки синагоги «Золота Роза», облаштувати на її території дренажну систему. Автентичний фундамент Бейт Гамідраш очистили від бетону та встелили білим каменем. Також встановлено меморіальну інсталяцію «Увіковічення» із цитатами мешканців Львова та євреїв, які були пов'язані з містом.

До Другої світової війни у Львові було понад 100 синагог і молитовних будинків. Більшість з них знищили нацисти під час німецької окупації міста у 1941-1944 роках. Тепер у Львові – тільки одна чинна синагога – «Цорі Гілод» на вул. Братів Міхновських, 4.

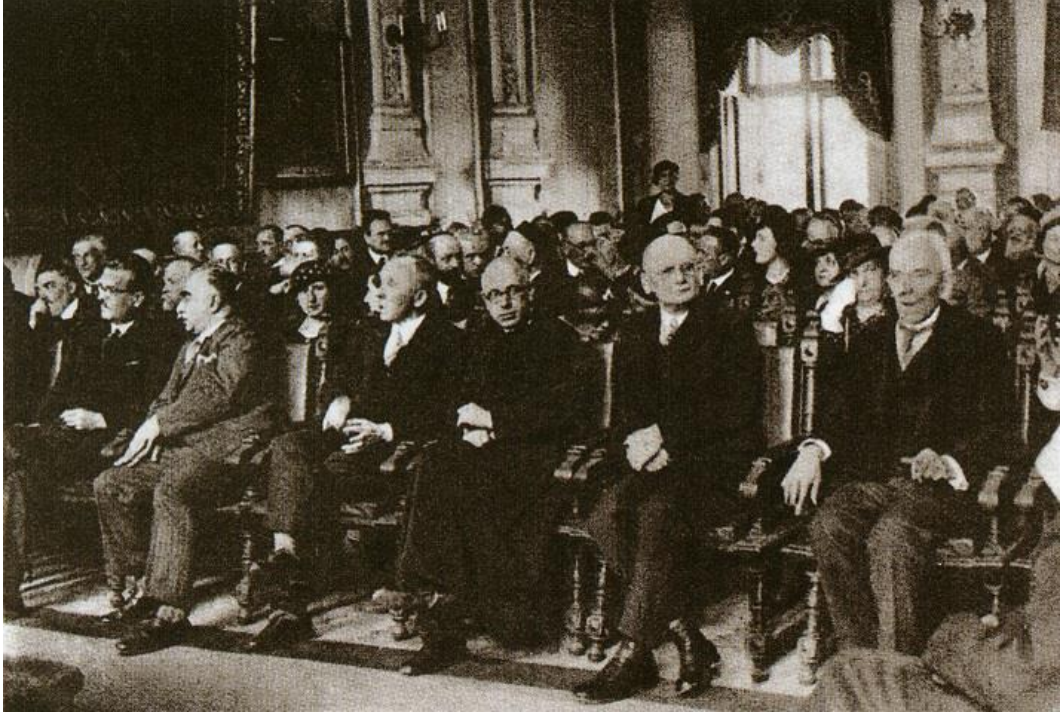

Сім синагог Львова, зруйнованих нацистами

Культурно-історична спадщина

Міжвоєнний період став часом бурхливої діяльності різноманітних єврейських організацій, в тому числі тих, що займались збереженням єврейської культурно-історичної спадщини. Колекціонування єврейських релігійних і культурних артефактів стало дуже популярним. Однією з причин були процеси емансипації та акультурації, які з другої половини XIX сторіччя спричинили появу групи людей, котрі, наслідуючи неєврейські еліти, почали збирати приватні колекції юдаїки. Найвідомішими

колекціонерами єврейського мистецтва у міжвоєнному Львові були лікар Марек Райхенштайн та історик Максиміліан Гольдштейн.

Церемонія відкриття Музею єврейської громади у Львові, 17 травня 1934 р. "Chwila", *Dodatek Ilustrowany*, 27.05.1934

У 1925 р. львівська єврейська релігійна громада створила Раду опіки та охорони пам'яток єврейського мистецтва. Ця організація проводила опис єврейських пам'яток культури в Галичині та відновлювала мацеви (надгробки на єврейських кладовищах). 17 травня 1934 р. Єврейський музей офіційно відкрили у Львові. Він розташовувався на третьому поверсі об'єднаного центру по вул. Бернштайна (тепер – вул. Шолом-Алейхема 12). Він був відкритий щодня (крім суботи та важливих єврейських свят) між 11.00 і 15.00, вхід був вільним. Хранителем музею був Людвік Лілле, відомий художник, історик мистецтва, літературний критик і колекціонер. Постійна експозиція містила об'єкти із синагог, які датувалися XVII сторіччям, ханукальні лампи, ритуальну кераміку, фаянсові вироби, орнаментовані тканини, картини, акварелі та фотографії архітектурних пам'ятників і надгробків. Крім того, у музеї був зал сучасного світського мистецтва. Знаменита модерністська міжвоєнна група "Артес" провела там кілька виставок. Це товариство об'єднувало митців різних національностей, які працювали у стилях абстракціонізму, кубізму, символізму та сюрреалізму у Львові. Найвідоміші члени – це Роман Сельський, Маргарита Райх-Сельська, Марек Влодарський (Генрик Стренг), Людвік Лілле, Єжи Яніш, Тадеуш Войцеховський та ін. Деякі з їхніх робіт сьогодні можна побачити у Львівській галереї мистецтв.

До кінця 19 ст. громада Львова мала численні синагоги, школи, бібліотеки, філантропічні організації, лікарні, театр на їдиш. У 1874 р. місто налічувало 69 хедерів, у 1885 р. було відкрито перший модернізований хедер,

а 1910 р. — релігійний інститут. У місті жили багато видатних рабинів і видатні талмудисти 19–20 ст.

У 1910 р. євреї Львова (близько 60 тис. осіб) становили понад 25% населення міста та представляли більшість у сфері вільних професій (70% адвокатів та 60% лікарів); 70% членів торговельно-промислової палати Львова були євреями. У Львівському університеті 1910 р. навчалось близько 1,5 тис. євреїв (33% від загальної кількості студентів), діяло кілька єврейських студентських спілок, в університеті викладали євреї-науковці. З кінця 19 ст. і до Другої світової війни Львів був одним із центрів єврейського друкарства.⁷

Євреї Львова на передодні Другої світової війни 1939-1941 рр.

За другим загальним переписом населення II Речі Посполитої 1931 р. у Галичині проживало 563 238 євреїв.⁸ У Львові згідно з переписом 1931 р. мешкало 99 595 євреїв, які становили 31% від загальної чисельності населення міста.⁹ За цими показниками Львів посідав третє місце у країні та поступався тільки Варшаві та Лодзі. Напередодні Другої світової війни у Львові проживало 104 700 євреїв¹⁰, а станом на вересень 1941 р., завдяки притоку численних біженців, їх стало близько близько 140 тис.¹¹ В результаті окупації Польщі 1939 р. нацисти вперше зустрілися з настільки суттєвою часткою єврейського населення. В самій Німеччині у міжвоєнний період мешкало близько 500 тис. євреїв при населенні, що напередодні війни становило 69 млн. осіб. До того, як 6 жовтня 1941 р. було остаточно заборонено еміграцію з Третього рейху, країну встигло покинути близько 280 тис. німецьких євреїв.¹²

У вересні 1939 р. землі Західної України було окуповано Радянським Союзом. З перших днів війни із західних та центральних земель Польщі на схід вирушили колони єврейських біженців. За переписом населення 1940 р. їхня чисельність у Львові становила 26 068 осіб¹³. Радянська влада не була зацікавлена у їхньому компактному проживанні на щойно приєднаній території, тому у 1940 — перші місяці 1941 р. з Галичини було депортовано

⁷ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://myshtetl.org/lvovskaja/lvov_region.html

⁸ Макаруч С. Втрати населення Галичини в роки Другої світової війни (1939—1945) // Вісник Львівського університету. Сер. історична. — 2000. — Вип. 35–36. — С. 321.

⁹ Качараба С. Ставлення єврейської громадськості Львова до проблеми еміграції в Палестину (1919—1939) // Львів: місто, суспільство, культура. — Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2007. — Т. 6. — С. 523.

¹⁰ Bonusiak W. Mieszkańcy Lwowa podczas II wojny światowej // Львів: місто, суспільство, культура. — Т. 6. — S. 536.

¹¹ Круглов А., Уманский А., Щупак И. Холокост в Украине: зона немецкой военной администрации, румынская зона оккупации, дистрикт «Галичина», Закарпатье в составе Венгрии (1939—1944). – Днипро: Украинский институт изучения Холокоста «Ткума»; Лира, 2017. – С. 185.

¹² Polska — Niemcy: wojna i pamięć / pod red. J. Kochanowskiego i B. Kosmala. — Warszawa; Poczdam: Polsko-Niemiecka Współpraca Młodzieży, 2013. – S. 32.

¹³ Bonusiak W. Mieszkańcy Lwowa pod czas II Wojny Światowej / W. Bonusiak // Львів: місто, суспільство, культура: збірник наукових праць. – Львів, 2007. – Т. 6. – S. 536.

64 583 біженці.¹⁴ Щодо народів, які зазнавали дискримінації у II Речі Посполитій, радянська влада проводила суперечливу політику. З одного боку, для євреїв відкрилися освітні можливості, з іншого — представників єврейської інтелігенції та заможних верств переслідували, арештовували та висилали до внутрішніх районів Радянського Союзу.¹⁵

Перші контакти та побачене в окупованій Польщі підштовхнули нацистів до потреби вироблення стратегії щодо єврейського населення. Між осінню 1939 р. та весною 1941 р. нацисти робили спроби вирішити «єврейське питання» через виселення.¹⁶ 21 вересня 1939 р. начальник Головного управління імперської безпеки Райнгард Гейдріх запропонував концентрувати євреїв у великих містах. 28 жовтня 1939 р. було утворено перше гетто в Європі у місті Пйотркуві-Трибунальському.¹⁷ Між осінню 1940 р. і весною 1941 р. цей проект було реалізовано у Генерал-губернаторстві. Про наслідки такої політики свідчить той факт, що у 1941 р. Варшавське гетто досягло найбільшої своєї чисельності євреїв, що проживали у ньому — 460 тис. осіб.¹⁸ Місцева єврейська громада у Львові з перших днів окупації стала залежною від політики, яка втілювалася у Генерал-губернаторстві.

Натовп знущається над двома єврейськими жінками, 1941 р.¹⁹

¹⁴ Хонігсман Я. Катастрофа львівського єврейства (1941-1944) / Я. Хонігсман // Незалежний культурологічний журнал «Ї». – Львів, 2009. – № 58. – С. 162.

¹⁵ Там само. — С. 161—162.

¹⁶ Schenk D. Noc mordercow: kazn polskich profesorow we Lwowie i holokaust w Galicji Wschodniej / D. Schenk. — Krakow: Wysoki zamek, 2012. — S. 86.

¹⁷ Там само. — С. 56.

¹⁸ Там само. — С. 88.

¹⁹ Тут і надалі «Фотографії старого Львова Львівське гетто: як німці “звільнили” місто від євреїв». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://photo-lviv.in.ua/lvivske-hetto-yak-nimtsi-zvilnyly-misto-vid-jevrejiv/>

Липневий погром 1941 р. став вступом до майбутньої трагедії львівського гетто. У місті діяли зондеркоманди 4а та 4б. Разом зі своїми пособниками вони організували 2 липня 1941 р. єврейський погром.²⁰ Вдруге погром стався 12 липня. В результаті липневих подій загинуло від 3 до 6 тис. євреїв.²¹ 14–15 липня було видано розпорядження, які копіювали документи про особливості організації життя євреїв у містах Генерал–губернаторства, хоча місто на той час ще офіційно не входило до його складу.²² 22 липня було створено юденрат (раду старійшин єврейської громади), який став виконавчим органом, що втілював у життя постанови нацистів.²³ 25–28 липня відбувся наступний погром.²⁴

На єврейську громаду міста було накладено контрибуцію в розмірі 20 млн. карбованців, для прискорення сплати якої окупанти взяли в заручники до тисячі єврейських громадських і культурних діячів, підприємців та представників вільних професій. Незважаючи на виплату контрибуції, нацисти все рівно розстріляли заручників.²⁵

Єврейські погроми, 1941 р.

²⁰ Хонігсман Я. Катастрофа львівського єврейства (1941—1944) / Я. Хонігсман // Незалежний культурологічний журнал «І». — Львів, 2009. — № 58. — С. 163.

²¹ Хонігсман Я. Катастрофа львівського єврейства. — С. 163. Див. також: Круглов А., Уманський А., Щупак І. Холокост в Україні: зона німецької військової адміністрації, румунська зона окупації, дистрикт «Галичина», Закарпаття в складі Венгрії. — С. 196.

²² Хонігсман Я. Катастрофа львівського єврейства. — С. 164.

²³ Хонігсман Я. Катастрофа львівського єврейства. — С. 163.

²⁴ Хонігсман Я. Катастрофа львівського єврейства. — С. 165.

²⁵ Фрідман Ф. Винищення львівських євреїв // Незалежний культурологічний часопис «І». — 2009. — № 58. — С. 129-130.

Євреї миють площу перед оперним театром, липень 1941 р.

Створення львівського гетто

Восени 1941 р. нацисти взялися за проект створення львівського гетто. Було складено план переселити до району, де раніше мешкало 25 тис. людей, 136 тисяч євреїв.²⁶ На 1 особу в гетто припадало 2 кв. м. житла.²⁷ 6 листопада 1941 р. було видано наказ про створення гетто у північній частині Львова, а вже 24 листопада розпочалося переселення. Перед цим Український крайовий комітет у Львові надіслав владі меморандум, у якому виступав проти створення у місті гетто.²⁸ Проте влада не взяла це звернення до уваги.

Життя у гетто з перших днів його функціонування було важким. Про це свідчать особливості побуту на зламі 1941—1942 рр. Єврейський робітник німецького підприємства одержував щотижня за продовольчою карткою 1400 г. хліба і 200—400 г. борошна.²⁹ Становище людей, які не працювали на німецьких підприємствах, було ще гіршим. Унаслідок цих умов, наприкінці 1941 р. у гетто розпочався голод. До цього додалося ще те, що взимку 1941—1942 рр. відбувся примусовий збір теплих речей для німецькій армії, що лише погіршило матеріальне становища людей. Апогеєм цих подій стало 28 лютого 1942 р., коли євреям під страхом смерті було заборонено покидати гетто. Львівські євреї опинилися в ізоляції.

²⁶ Хонігсман Я. Катастрофа львівського єврейства. — С. 168.

²⁷ Ковба Ж., Корогодський Ю. Євреї України під час Другої світової війни: Голокост та Опір // Нариси з історії та культури євреїв України / за ред. Л. Фінберга та В.

²⁸ Любченка. — Київ: Дух і літера, 2005. — С. 192.

²⁹ Грицак Я. Українці в антиєврейських акціях у роки Другої світової війни // Незалежний культурологічний часопис «І». — 1996. — № 8. — С. 64.

На вулицях Львівського гетто, 1941-1942 рр.

Євреїв направляють у гетто, 1941 р., вулиця Замарстинівська.

На вулицях Львівського гетто, 1941-1942 рр.

«Акції» у Львівському гетто

У червні-липні 1942 р. було проведено дві так звані «малі акції» знищення євреїв у львівському гетто і нацисти розпочали підготовку до «великої акції».³⁰ Результатом цієї «великої акції», яка відбувалася у період із 10 до 22 серпня 1942 р., у Львові загинуло близько 40 тис. осіб.³¹ 1 вересня 1942 р. нацисти вбили членів юденрату на чолі з доктором Генріхом

³⁰ Ковба Ж., Корогодський Ю. Євреї України під час Другої світової війни: Голокост та Опір // Нариси з історії та культури євреїв України. — Київ, Дух і Літера, 2005. — С.199. Див. також: Круглов А., Уманський А., Щупак И. Холокост в Україні: зона німецької військової адміністрації, румунська зона окупації, дистрикт «Галичина», Закарпаття в складі Венгрії (1939—1944): монографія. — Дніпро: Український інститут вивчення Голокосту «Ткума»; ЧП «Лира ЛТД», 2017. — С. 368—369.

³¹ Фрідман Ф. Винищення львівських євреїв / Ф. Фрідман // Незалежний культурологічний журнал «І». — Львів, 2009. — № 58. — С. 138.

Ландесбергом.³² Перед тим вийшов наказ про «звуження» гетто. У ньому тепер проживало 36 тис. осіб.³³

Наприкінці листопада – на початку грудня 1942 р. було проведено чергову «акцію».³⁴ Після неї в місті залишилося 24 тис. євреїв. Вже у січні 1943 р. події повторилися. Після цього гетто було поділене на Юлаг-А і Юлаг-В. У першому жили євреї-робітники, а у другому – жінки і діти.³⁵

Розстріли євреїв у Львові, 1941-1942 рр.

Рух опору у львівському гетто

Протягом усього цього часу перебування євреїв у гетто серед ув'язнених назрівав опір, який знайшов своє найбільше втілення у 1943 р. У березні 1943 р. між підпільними групами опору у Львівському та Бродівському гетто було встановлено зв'язок. Також підпільники зі Львова підтримували контакти з комуністичною «Народною гвардією ім. І. Франка». У лісах біля міста підпільники створили три бази, на основі яких мав розвиватися єврейський партизанський загін з утікачів львівського гетто. У квітні 1943 р. там зібралося близько 70 бійців. Вони проводили диверсійну

³² Schenk D. Noc mordercow: kazn polskich profesorow we Lwowie i holokaust w Galicji Wschodniej / D. Schenk. — Krakow: Wysoki zamek, 2012. — S. 245.

³³ Фрідман Ф. Винищення львівських євреїв / Ф. Фрідман // Незалежний культурологічний журнал «Ї». — Львів, 2009. — № 58. — С. 140.

³⁴ Хонігсман Я. Катастрофа львівського єврейства (1941—1944) / Я. Хонігсман // Незалежний культурологічний журнал «Ї». — Львів, 2009. — № 58. — С. 182.

³⁵ Schenk D. Noc mordercow: kazn polskich profesorow we Lwowie i holokaust w Galicji Wschodniej / D. Schenk. — Krakow: Wysoki zamek, 2012. — S. 249.

діяльність у районах сіл Сасів та Соколівка. На початку літа більшість учасників цієї підпільної групи загинула у Львові.³⁶

Ліквідація львівського гетто

Останні дні існування львівського гетто припали на період із 1 до 23 червня 1943 р. Саме тоді розпочалася остання «акція» знищення його мешканців. Згідно з «Рапортом Кацмана», до її початку в гетто мешкало 23 тис. євреїв. Із них 3 тис. покінчили життя самогубством під час його ліквідації, 7 тисяч осіб було вивезено до Янівського табору і на розстріли до Пісків, а 14 тис. осіб загинуло в самому гетто.³⁷

Після повернення радянської влади до Львова влітку 1944 р. в Єврейському комітеті зареєструвалося 925 євреїв, які пережили Голокост у місті. З них лише 215 євреїв були львів'янами до приходу нацистів, а решту становили ті, хто з різних причин опинився у Львові під час німецької окупації та змогли вижити.³⁸

Розстріли євреїв у Львові, 1941-1942 рр.

На хвилі «перебудови» Єврейське культурне товариство ім. Шолом-Алейхема ініціювало будівництво пам'ятника жертвам Львівського гетто

³⁶ Керик М. Стратегії і способи порятунку євреїв у Львові в 1941-1944 роках / М. Керик // Вісник Львівського національного університету ім. І. Франка. – Львів, 2007. – Спец. вип. — С. 548-549.

³⁷ Круглов А., Уманский А., Щупак И. Холокост в Украине: зона немецкой военной администрации, румынская зона оккупации, дистрикт «Галичина», Закарпатье в составе Венгрии (1939—1944): монографія. – Дніпро: Український інститут изучения Холокоста «Ткума»; ЧП «Лира ЛТД», 2017. – С. 361-362.

³⁸ Хонігсман Я. Катастрофа львівського єврейства (1941-1944) / Я. Хонігсман // Незалежний культурологічний журнал «І». – Львів, 2009. – № 58. – С. 184.

(1941-1943). 23 серпня 1992 року меморіальний комплекс офіційно відкрили (авторка – Л. Штеренштайн з Єрусалиму, колишня мешканка Львова). Символічно, що пам'ятник відлито як образ старого чоловіка в горі і молитві, котрий піднімає голову й руки до неба. Мармурова стежка, яка веде до нього, імітує «дорогу смерті». Символічні надгробки знаходяться праворуч від пам'ятника, а за ним – дерево, посаджене як знак миру і продовження життя. Масивна чорна менора символізує вічну шану загиблим.

Пам'ятник львівському гетто
Просп. Чорновола (колишня вул. Пелтевна). Фото Ю. Морикваса.

Янівський концтабір

У 1941 р. в окупованій нацистами Центральній та Східній Європі з'явився новий вид концтабору – «фабрика смерті». У березні–квітні 1942 р. під час двох хвиль депортацій зі Львова до табору смерті в Белжеці було вивезено близько 15 тис. євреїв.³⁹

На території України було створено два табори смерті: Янівський у Львові та Сирецький у Києві. Янівський табір почав діяти у вересні 1941 р. як табір примусової праці, а із середини 1943 р. перетворився на табір знищення. Площа табору становила 3 тис. кв. м. Периметр було оточено колючим дротом зі сторожовими вежами через кожні 50 м. Янівський концтабір поділявся на 3 частини. Газових камер та крематорію в ньому не було. У «Долині смерті» неподалік табору, де відбувалися масові розстріли, земля була просякнута кров'ю на 1,5 м у глибину. Найвідомішими символами концтабору стали так звана «добровільна шибениця» для тих, хто вважав за

³⁹ Фрідман Ф. Винищення львівських євреїв. — С. 134.

краще покінчити із собою, ніж надалі терпіти знущання табірної адміністрації, та оркестр із 40 музикантів, які виконували «танго смерті».⁴⁰

Рейхсфюрер СС Генріх Гімmlер (у центрі праворуч) на офіційній екскурсії по Янівському концтаборі. Крайній праворуч – комендант табору Фрідріх Варзок. 1942 рік.⁴¹

Хресним батьком оркестру в «Янівському» таборі був унтерштурмфюрер СС Ріхард Рокіта. Його захоплення музикою почалось задовго до війни, але продовжилось в саме такий специфічний спосіб. «Рокіта проявляв щире захоплення музикою попри те, що був серійним вбивцею. Надзвичайно легко вбивав десятки в'язнів, проявляв винятковий садизм і варварство, водночас міг розчулюватися до сліз, коли слухав музику. Він прислуховувався до кожної ноти, коли диригував і одного разу, почувши, що один з музикантів зфальшивив, він тут же в нього вистрілив».⁴²

⁴⁰ Говорячи про музику у концтаборах, було б неправильним не згадати й про ще один особливий феномен – «танго смерті». Існує різна інформація про те, хто ж був автором цієї мелодії і, навіть, як вона звучала. Найгірша доля серед усіх табірних оркестрів чекала на «Янівський». Його існування, а значить і життя десятків музикантів, перервалось 19 листопада 1943 року. Як відомо, це було єдине знищення усього оркестрового складу в концтаборі. Решті музикантів вдалось пережити Голокост. На сам кінець пролунала мелодія під назвою «Танго смерті», яку свого часу виконав один з в'язнів — Богдан Кох. Як пізніше з'ясувалось, ця мелодія – відома композиція «Маленька квітка» Сідні Беше ("Petite Fleur" Sidney Bechet). У 2019 році за нотами, які залишив Богдан Кох (його родина передала їх до музею «Територія Терору»), мелодію зіграв український скрипаль Андрій Коляда.

⁴¹ Тут і надалі світлини з Меморіального музею тоталітарних режимів «Територія терору». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://museumterror.com/publications>.

⁴² Олександр Пагіря Танго смерті: що відомо про оркестри в концтаборах Третього Райху. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://galinfo.com.ua/articles/tango_smerti_shcho_vidomo_pro_orkestry_v_kontstaborah_tretogo_rayhu_325620.html

«Оркестр смерті», Янівський концтабір, 1942 р.⁴³

Ворота Янівського концтабору

«Зондеркоманда 1005» або команда з ексгумації⁴⁴

Ексгумацією та кремацією трупів на території табору займалася зондеркоманда № 1005 або «бригада смерті», сформована із в'язнів-євреїв (загалом бл. 130 чол.). Діяльність цієї групи проходила під пильним оком німецьких СС-івців і наглядачів із числа вахманів.

⁴³ Партійний архів, філія ДАЛО Державний архів Львівської області. Фото оркестру, що використовувалося як ілюстрація нацистських злочинів на Нюрнберзькому судовому процесі

⁴⁴ Меморіальний музей тоталітарних режимів «Територія терору». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://museumterror.com/>

Вахман Єгор Любимцев

«На місці спалення трупів команда євреїв-в'язнів відривала із ями трупи і клала їх на раніше заготовлені залізничні шпали, – свідчив на допиті КДБ у березні 1969 р. Єгор Любимцев. – (...) Трупи на шпали клались в два або три яруси, обливались бензином або соляркою і підпалювались. В один раз для спалювання лягало 25-27 трупів. Таких місць для спалювання було два, на відстані 8-10 м один від іншого. Одночасно горіло від 50 до 60 трупів (...) Тоді на місці спалювання працювала одна бригада або команда в'язнів протягом приблизно двох тижнів і після цього вона нами, вахманами була розстріляна ... Скільки нами було спалено трупів, я не знаю. Але якщо виходити із того, що за день спалювалось до 200-250 трупів, то за двадцять днів цією командою, що ми охороняли, було спалено до 4-5 тис. трупів».⁴⁵

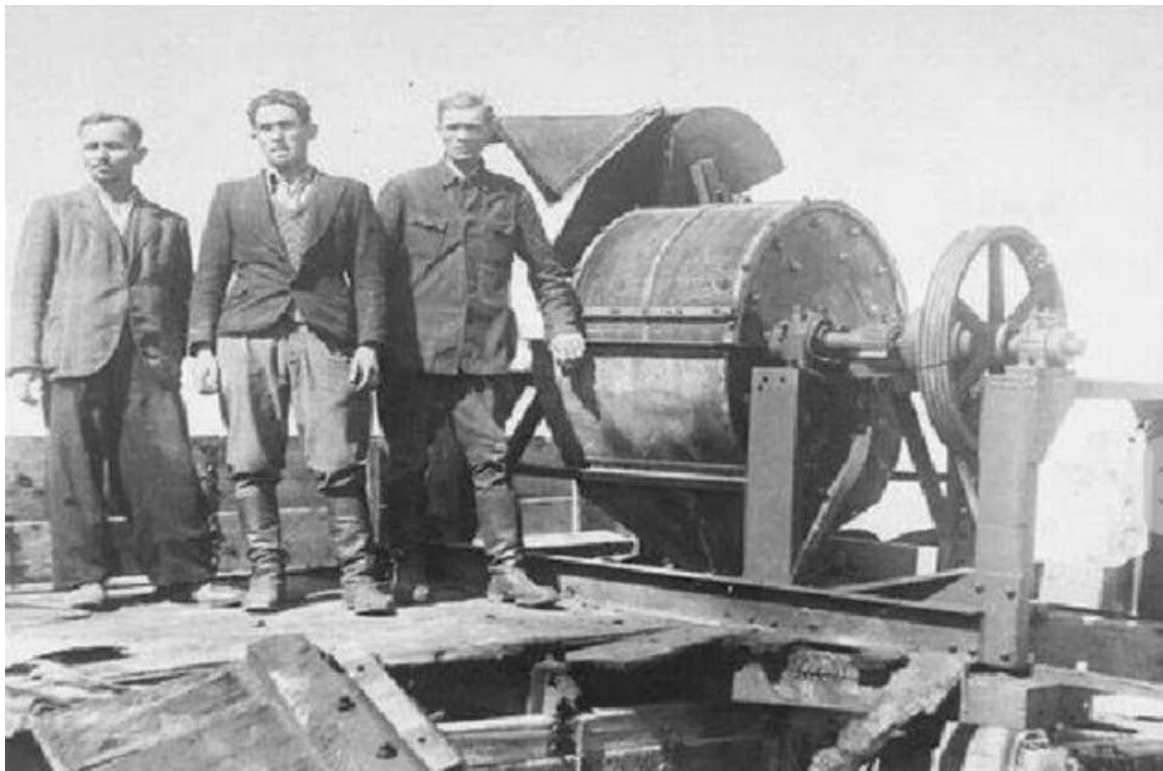
Після виконання своєї роботи 80 членів «бригади смерті» були розстріляні «аскарами» у Лисиницькому лісі. Це була чи не єдина самостійна ліквідаційна акція, проведена членами команди вахманів.

Янівська машина з подрібнення кісток не була знищена або перевезена німцями в інше місце, вона зберігалась до сьогоднішнього дня, і була представлена на Нюрнберзькому процесі, як доказ в обвинуваченнях.

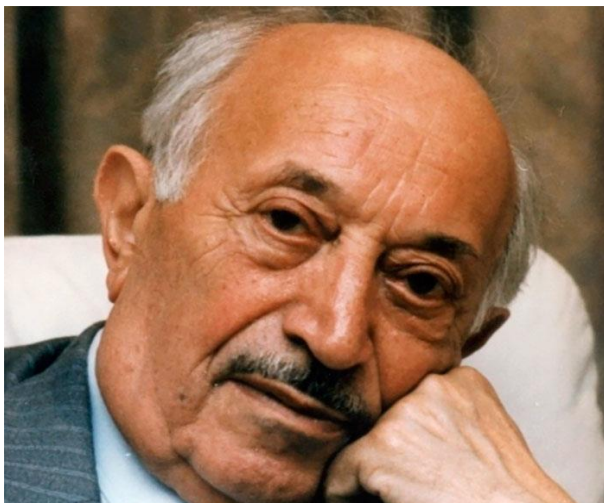
Одна із вцілілих ув'язнених Янівського концтабору – згодом написала книжку під назвою «Очима дванадцятирічної дівчинки». Ця книга – її спогади про перебування в концтаборі, і надзвичайно важливий документ, який показує правдиву історію очевидця тих подій.

В Меморіальному музеї «Територія терору» у Львові, проспект В'ячеслава Чорновола, 45 є частинки історії того часу у вигляді особистих речей ув'язнених Янівського концтабору і документальних фото.

⁴⁵ Олександр Пагіря «Аскарарі Янівського табору //Меморіальний музей тоталітарних режимів «Територія терору». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://museumterror.com/publications>

Машина подрібнення кісток і «Зондеркоманда 1005». Генріх Хамаїдес, Давид Манушевіц (Манусевич) і Мойше Корн (зліва направо) на платформі кісткодробилки в Янівському таборі у Львові.

Симон Візенталь

«марш смерті». У складі цієї групи був майбутній «мисливець за нацистами» Симон Візенталь.⁴⁷ «Головний сенс моєї роботи за останні півстоліття, –

Влітку 1943 р. нацисти почали приховувати злочини, скоєні в Янівському концтаборі та навколо нього, спалюючи тіла (зафіксовано 59 місць спалення); у таборі також використовувалася кісткодробилка. В листопаді 1943 р. було знищено свідків спалень. 19 листопада 1943 р. «бригада смертників» (осіб, які прибирали трупи) спробувала втекти з табору. Ними було вбито декілька охоронців, але втекти вдалося лише кільком ув'язненим.⁴⁶ У 1944 р. 34 в'язні погнали на захід у так званий

⁴⁶ Schenk D. Noc mordercow: kazn polskich profesorow we Lwowie i holokaust w Galicji Wschodniej / D. Schenk. — Krakow: Wysoki zamek, 2012 – S. 244.

⁴⁷ Візенталь Симон (31.12.1908, Бучач, нині Тернопільської області – 20.09.2005, Відень, Австрія) – засновник та керівник Віденського Центру документації, дослідник Голокосту; відомий «мисливець» на нацистських військових злочинців; агент і співробітник Моссаду. Кавалер Ордена Британської Імперії. Почесний громадянин Відня (1995). Освіта: Бучацька державна гімназія; Львівський політехнічний інститут; Празький технічний університет. Професійна діяльність: Працював у Львові архітектором. 1939 – уникнув депортації в Сибір. 1941 — потрапив до львівського гетто, звідки вдалося втекти. 1944 – в концтаборі

сказав одного разу Симон Візенталь, – в тому, що вбивці завтрашнього дня попереджені: вони ніде не знайдуть спокою».⁴⁸

22-25 травня 1943 р. радянський військовополонений Василь Литвиненко, який погодився піти на службу в охоронні війська СС разом з іншими вахманами взяв участь в одній з найбільш масових страт у таборі, під час якої у сумнозвісному урочищі «Піски» від куль загинуло 6,5 тис. євреїв із табору та львівського гетто (юлагу).

Розповідь Литвиненка вражає моторошними подробицями цього масового вбивства: *«Перед днем розстрілу в Янівський табір звідкись*

привезли дуже багато в'язнів. У тильній стороні табору в дротовому загородженні був зроблений прохід. Від цього проходу через щілину можна було конвоювати в'язнів до місця розстрілу до урочища, що називається «П'яски», за 500-600 метрів від загородження табору. В день розстрілу нам вахмани видали на

сніданок горілку. Після отримання інструктажу вахманів завели в зону табору і наказали вигнати всіх в'язнів із бараків. Ми заходили в бараки і виганяли всіх в'язнів. Причому за тим, як ми діємо, слідкували німці-есесівці. Всіх в'язнів ми підганяли до тильної сторони табору, де німці наказали їм всім лягти вниз на землю. Потім німці і вахмани підходили до лежачих в'язнів, брали по 50-70 чоловік і наказували їм піднятися із землі. Цю групу, серед яких були чоловіки, жінки та діти, шикували в колону, яку оточували по 4-5 вахманів і по одному-два німецьких солдат, які прибули сюди звідкись в день розстрілу в Янівський табір. Колону в'язнів виводили через прохід в загородженні і конвоювали до місця розстрілу. Під час конвоювання в'язнів на смерть, вони кричали, плакали, падали і не хотіли йти, а деякі намагались

Маутхаузен, звідки звільнений американськими військами. Після Другої Світової війни присвятив своє життя пошуку нацистських злочинців, котрі уникли покарання за свої злочини. С. Візенталь, за його словами, виявив місцезнаходження Адольфа Ейхмана – колишнього високопоставленого керівника гестапо. Водночас роль Візенталя у розшуку Ейхмана заперечують багато джерел, включно із директором Моссаду і керівником операції по захопленню Ейхмана Іссером Харелем. 1948 – почав співпрацювати з ізраїльською розвідкою, після 1960 – агент «Моссаду». Робота Симона Візенталя на ізраїльську розвідку тривала близько 10 років. «Моссад» виплачував йому щомісячно близько 300 доларів і фінансував створений ним в 1947 році центр єврейської документації, що займався розшуком нацистських злочинців. В основному співпраця Візенталя з ізраїльськими спецслужбами полягала в пошуку для них втікачів нацистів. Крім цього, він забезпечував «Моссад» інформацією про німецьких вчених та інженерів-ракетників, що працюють в Єгипті. Похований в Ізраїлі.

⁴⁸[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://photo-lviv.in.ua/symon-vizental-abo-myslyvets-na-natsystiv/>.

тікати. Нам, вахманам, доводилось ударами прикладів гвинтівок піднімати тих, хто падав на землю, штовхати тих, що відставали, і стріляти в тих, які намагались втекти.

При конвоюванні однієї групи в'язнів до місця розстрілу, я за наказом німця застрелив одну стареньку жіночку, яка не могла йти і затримувала рух колони, а колони в'язнів рухались з малими інтервалами одна за іншою (...) Коли ми підводили в'язнів до місць розстрілу, то наказували їм сісти на землю і чекати черги йти на розстріл. Групами по 8-10 чол. німці піднімали в'язнів, наказували їм кинути в ящики свої цінності, потім поступала команда всім роздягатись догола і голими ми, вахмани, їх гнали до ями і штовхали під кулі німців. Пам'ятаю, над ямою-могилою були побудовані дерев'яні проходи у вигляді трамплінів, в'язні заходили по цим сходам, а німці стріляли їм у потилицю. Тих, хто не хотів йти по цим сходам, вахмани схоплювали за руки і ноги, розкачували і кидали в яму-могилу, а деяких штовхали в яму ударами прикладу гвинтівки і ногами. Я, як і інші вахмани, бив в'язнів під час конвоювання їх до місця розстрілу, на місці розстрілу заставляв роздягатись і гнав приречених в яму-могилу під кулі німців. Але у ямі-могилі я не стріляв (...) коли в'язні, яких конвоювали до місця розстрілу, кричали, не хотіли йти, падали, а деякі і намагались втекти, всі вахмани били в'язнів і стріляли у тих, що тікали. Повинен відмітити, що багато в'язнів намагалось врятуватись втечею. Але кулі вахманів застигли їх. Описати цю страшну картину неможливо: нещасні плакали, жінки просили пощади їх дітей, діти теж кричали, але ніхто не звертав на це уваги – вахмани і німці діяли як машини, розправляючись з приреченими (...) Розстріл відбувався конвесром без перерви (...) Я бачив, як по дну рову, який виходив до села, текла кров. Причому хтось перед тим на дні рову зробив земляні вали, які перегороджують рів. Кров розстріляних текла по дну рову, збиралась від дамбою і текла до наступної перегородки. Таких перегорожок було споруджено декілька і всі вони були залиті кров'ю».⁴⁹

⁴⁹ Олександр Пагіря «Аскарі Янівського табору // Меморіальний музей тоталітарних режимів «Територія терору». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://museumterror.com/publications>

«Піски» – яр на Кортумовій горі поблизу Янівського концтабору. Тут здійснювали більшість розстрілів і поховань в'язнів табору. 1940-ві рр.

Тіла вбитих в'язнів Янівського концтабору

Радянська Надзвичайна комісія розслідування нацистських злочинів на місці Янівського концтабору та масових могил. Осінь 1944 р.

Радянське слідство⁵⁰

Після завершення війни вахмани СС, що набиралися із числа радянських громадян, у більшості своїй приховали факти про службу в СС та участь в «остаточному вирішенні єврейського питання» на території сучасних України, Польщі та Німеччини. У повоєнний період радянські органи державної безпеки допитали велику кількість осіб причетних до німецьких каральних органів у Львові (співробітників та агентів СД, гестапо, кримінальної поліції (кріпо), та СС), а також колишніх в'язнів Янівського табору та львівського гетто. Допити проводились як на території УРСР, так і інших радянських республік, а також у Польщі. Зокрема, станом на 4 вересня 1944 р. було проведено опитування 152 свідків, з них більше 50 очевидців, оформлено бл. 15 різних протоколів, актів і постанов процесуального порядку.

⁵⁰ Олександр Пагіря «Аскари Янівського табору Меморіальний музей тоталітарних режимів «Територія терору». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://museumterror.com/publications>

Майже через десять років, 18 січня 1953 р. 2-й відділ УМДБ у Львівській області завів літерну справу «Янівський табір смерті № 22» для концентрації розшукових матеріалів стосовно групи осіб, які виконували допоміжні функції у Янівському таборі і брали участь у масових розстрілах у Львові у період між 1941 та 1943 рр. Поряд з оперативним значенням, справа мала також історичну цінність, у зв'язку з чим було приписано зберігати її постійно.

Слідство тривало довгий час. Арешти вахманів СС Янівського табору проводилися окремими хвилями у період від кінця 1940 – до середини 1960-х

рр. Зокрема, станом на середину грудня 1957 р. УКДБ у Львівській області заарештовувало 6 колишніх охоронців львівського табору (В.П. Похвалітов, В.І. Сиволапов, Г. Д. Шкурко, І.Т. Бой, Є.К. Дітковський, П.Ю. Пащук), УКДБ у Волинській області – 5 (Й.Г. Савчук, М. Ставровський, В. Ющук, М. Козачук, С. Попка) і УКДБ у Рівненській

області – 4 вахманів (М.М. Ящук, Д.С. Нероза, М.М. Сидорук, П.М. Волошин).

Наступна хвиля арештів прокотилася у середині 1960-их рр. Зокрема, у 1965-1966 рр. Управлінням КДБ Львівської області були притягнуті до кримінальної відповідальності 6 вахманів СС Янівського табору (С.С. Приходько, Н.А. Станков, С.І. Лагутін, А.І. Жуков, А.С. Міночкін, Г.А. Панкратов), із них 5 були засуджені до вищої міри покарання – розстрілу.

У жовтні-листопаді 1968 р. були арештовані і поміщені у слідчий ізолятор УКДБ у Львівській області 5 колишніх вахманів СС (В. Литвиненко, Є. Лобинцев, І. Кіценко, О. Федченко, А. Остапенко). З 28 липня по 15 серпня 1969 р. у Львові пройшов показовий судовий процес над ними. 15 серпня 1969 р. суд Військового трибуналу Прикарпатського військового

округу засудив А. Остапенко, В.Литвиненко, Є. Любинцева за ст. 56 до розстрілу, а А. Федченко та І.Кіценко до 15 років виправно-трудоих таборів суворого режиму. Хід судового процесу широко висвітлювався у радянській пресі («Львівська правда», «Вільна Україна»). Матеріали архівно-кримінальної справи на цю групу вахманів зберігаються у ГДА СБУ у 17-ти томах.

Незважаючи на проведену оперативно-розшукову роботу за два з половиною десятиліття, 24 листопада 1971 р. УКДБ у Львівській області завело оперативну літерну справу № 638 для «подальшого розслідування

злочинів німецьких окупантів та причетності до них колаборантів із числа радянських громадян». Її метою була перевірка результатів слідства у справі заарештованих радянських громадян, охоронців Янівського табору та їх подальший розшук. Зокрема, у ході слідства було здійснено перевірку 1 тис. 546 колишніх членів української поліції м. Львова.

Загалом в ході слідства було виявлено бл. 500 вахманів СС, які служили у Янівському таборі у період 1941-1944 рр., з яких на 245 чол. не було встановлено даних. Загалом після війни у різних містах і населених пунктах СРСР та Польщі було розшукано, арештовано та засуджено до страти та різних термінів ув'язнення 65 колишніх «аскарів» Янівського табору.

Анкета вахмана Георгія Панкратова

Становище джерел не дає можливості уточнити кількість жертв концтабору на Янівській. За даними Надзвичайної державної комісії, у таборі та його околицях було знищено понад 200 тисяч в'язнів. Леон Велічкер свідчив, що зондеркоманда 1005, в якій він працював з 6 червня по 20 листопада 1943, викопала і спалила 310 тис. трупів (140 тис. – біля Лисиницького лісу і 170 тис. – у «долині смерті» поблизу табору). Сучасний

німецький історик Т. Зандкюлер вважає найбільш імовірним, що в таборі було знищено не більше жертв, ніж у концтаборі Майданек, а це принаймі 50 тис. осіб.⁵¹

⁵¹ Т.В. Пастушенко, Т.С. Першина. Енциклопедія історії України: У 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. – К. : Наук. Думка, 2013. – Стр. 747.